

dowisk Europy Zachodniej i Ameryki Północnej. Polskie zaś seminaria skorzystają z podkreślenia w Instrukcji formacyjnego charakteru liturgii, zauważenia teologicznego wymiaru liturgii, który jest przecież istotną podstawą i motywacją dla pastoralnej działalności przyszłych kapłanów.

Warszawa—Gniezno

KS. JERZY STEFAŃSKI

Ks. Władysław Bomba CM

LITURGIA W ŻYCIU SEMINARIJNYM

Mówienie o roli liturgii w całokształcie przygotowania do kapłaństwa zakłada uwzględnienie specyfiki życia seminaryjnego. Nie podejmując próby wnikliwego charakteryzowania wszystkich aspektów środowiska, można najogólniej powiedzieć, że seminarium jest to czas i miejsce przygotowania do udziału w kapłaństwie Chrystusa, w kapłaństwie sakramentalnym.

Czas i miejsce w tym wypadku mają swój sens o tyle, o ile są czasem w życiu człowieka i miejscem, w którym to życie trwa. Ponieważ zaś to życie jest określone przygotowaniem do uczestniczenia w Chrystusowym kapłaństwie, jest życiem ukierunkowanym ku Ojcu przez Chrystusa i w Duchu Świętym. Wydaje się, że użycie w tym miejscu tak wielkich słów może usprawiedliwiać fakt, iż seminarium stanowi społeczność, którą — posługując się terminologią pierwotnego chrześcijaństwa — można nazwać Kościołem. Punktem docelowym tego wywodu jest stwierdzenie, iż w życiu tak pojętej społeczności momentem najważniejszym jest bycie Kościołem, które dokonuje się w zgromadzeniu liturgicznym. To stwierdzenie bowiem już samo w sobie określa znaczenie i zadania liturgii w życiu seminaryjnym.

Ze świadomością wkraczania w problematykę następnego referatu, chcę zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt życia seminaryjnego.

Zgodnie z wiekową tradycją Kościoła i zgodnie z wymogami aktualnej *Rationis Institutionis Sacerdotalis* na pierwszym miejscu umieszcza się przygotowanie duchowe kandydatów z uwzględnieniem jednak nabywania przez nich umiejętności przekazywania przyswojonych wartości innym w ramach przyszej działalności duszpasterskiej. Te dwa cele, jakkolwiek nierównorzędne, trzeba mieć w równej mierze na uwadze w kształtowaniu duchowości alumnów.

Różni pisarze ascetyczni różnie określają duchowość chrześcijańską. W każdym określeniu jednak jako fundament duchowości akcentuje się „uczestniczenie przez wiarę i sakramenty w Chrystusowym dziele zbawienia”. Sposób tego uczestniczenia różnicuje się w zależności od osobowości człowieka i w zależności od środowiska, w jakim żyje. Przechodząc ponad tymi różnicami, w sposób najbardziej ogólny można powiedzieć, że duchowość to „życie chrześcijanina, w którym człowiek odrodzony przez chrzest i obdarowany Duchem w bierzmowaniu, uczestniczy w Eucharystii i w ten sposób ukierunkowuje całe swoje postępowanie na własną świętość i oddawanie chwały Bogu”.

Zacytowanie na tym miejscu takiego właśnie określenia wydaje się uzasadnione tym, że najpełniej wyraża życzenie Kościoła, „aby wierni życiem swoim wyrażali oraz ujawniali innym misterium Chrystusa i rzeczywistą naturę prawdziwego Kościoła” (SC 2). Jednocześnie to określenie w równej mierze ukazuje działanie Boże zmierzające do uświęcenia człowieka, jak i współdziałanie człowieka z łaską w kształtowaniu własnej osobowości i w oddawaniu chwały Bogu.

Pozostając przy tak sformułowanym określeniu dostrzegamy fakt, że liturgia, której centrum stanowi Eucharystia, jest dla duchowości chrześcijańskiej nie tylko sprzyjającym czynnikiem rozwoju, ale warunkiem istnienia. Liturgia bowiem poprzez chrzest stanowi pierwsze i konieczne źródło, któremu wierni zawdzięczają prawdziwie chrześcijańskiego ducha. Przez bierzmowanie staje się nieustanną inspiracją do ukazywania innym misterium Chrystusa i Kościoła. W Eucharystii wreszcie liturgia staje się celem chrześcijańskiego życia i zapowiedzią uczestniczenia w liturgii wiecznej Królestwa Bożego. W tym sensie można powiedzieć, że duchowość chrześcijańska to duchowość liturgiczna. Oczywiście, takie stwierdzenie łatwo może budzić sprzeciw. Wynika to stąd, iż w ciągu wieków, a niejednokrotnie jeszcze i dziś, liturgię utożsamia się z ceremoniami i przepisami rubrycystycznymi. Wynika to również i stąd, że w przedstawianiu duchowości posługiwano się słowami Chrystusa o oddawaniu Bogu czci „w duchu i w prawdzie” akcentując przesadnie indywidualizm. Tymczasem nie można mówić o prawdziwej duchowości chrześcijanina w oderwaniu od społeczności Kościoła i jego życia. Również w odniesieniu do liturgii nie można przyjąć innej jej koncepcji niż ta, którą przedstawia konstytucja *Sacrosanctum Concilium*. Ta koncepcja zresztą nie przedstawia absolutnej nowości. Podobnie bowiem, jak w praktyce wszelkie reformy odnoszące się do obrzędów są właściwie powrotem do form pierwotnych, bliższych źródłu, tak w dziedzinie doktrynalnej „nowa liturgia” nie tworzy nowej teologii, lecz wydobywa dawne koncepcje spod wiekowych naleciałości. Istotną więc wartość odnowy polega na zmianie optyki.

W świetle tych uściśleń dotyczących liturgii i duchowości, twierdzenie o ścisłym powiązaniu tych rzeczywistości nie wydaje się zaskakujące ani nieuzasadnione. Ważne jest tylko właściwe zachowanie równowagi między wspólnotową naturą liturgii i osobowym charakterem duchowości. To wzajemne zaś powiązanie jeszcze raz prowadzi do określenia znaczenia i roli liturgii w życiu seminaryjnym.

W kontekście tych rozważań pełnej wartości nabierają postulaty INSTRUKCJI KONGREGACJI WYCHOWANIA KATOLICKIEGO O WYCHOWANIU LITURGICZNYM W SEMINARIACH DUCHOWNYCH. Te postulaty najpierw w sposób bardzo ogólny wymagają, aby liturgia, gromadząc społeczność seminaryjną, sprawiała że wszyscy będą ożywieni jednym duchem i jednym sercem (12); aby każda czynność stanowiła nie tylko znak jedności wspólnoty, ale również przygotowywała do przeżywania i w przyszłości jedności prezbiterium (w Kościele powszechnym i lokalnym). Przy tym Instrukcja wyraźnie podkreśla, iż mówiąc o społeczności seminaryjnej ma na uwadze nie tylko alumnów, ale również wychowawców. Dlatego też całemu gronu pedagogicznemu z rektorem na czele przedstawia jako obowiązek serca sprawowanie liturgii. Nawet wykładowcom mieszającym poza seminarium powinno się umożliwić przynajmniej w pewnej mierze udział we wspólnotowych spotkaniach liturgicznych.

To wszystko odnosi się do organizacji liturgii w seminarium, a więc bezpośrednio dotyczy przeżywania aktualności. Niemniej jednak ważne jest w tym okresie przygotowanie na przyszłość i dlatego Instrukcja uwzględnia również aspekt formacyjny liturgii podkreślając konieczność gromadzenia alumnów „wokół biskupa sprawującego liturgię” oraz potrzebę „otwarcia” społeczności seminaryjnej wobec całej społeczności Kościoła. Dla osiągnięcia tego celu seminarium powinno w miarę możliwości i przy nadarzających się okazjach uczestniczyć w liturgii w kościołach parafialnych, a zwłaszcza w katedrze.

Ten aspekt przyszłościowy jest ważny ze względów formacyjnych, bo przecież obecni alumni mają być w przyszłości duszpasterzami, a więc tymi, którzy będą organizować liturgię wspólnoty parafialnej oraz spełniać funkcję przewodniczącego zgromadzenia liturgicznego. W związku z tym Instrukcja domaga się, aby każda celebrowana w seminarium miała charakter wzorcowy. Odnosi się to najpierw do samych obrzędów. Chodzi tu o należyte przygotowanie celebransów i tych wszystkich, którzy spełniają określone funkcje. To przygotowanie musi uwzględnić stałą troskę o poprawność i czytelność spełnianych czynności: gestów, recytacji, śpiewów. Stąd wymaganie, aby liturgia w seminarium była sprawowana zgodnie z duchem dokumentów Stolicy Apostolskiej, Konferencji Episkopatu i miejscowego Ordynariusza. W wielu wypadkach wspomniane dokumenty po-

zwalają na pewną różnorodność i dowolność w wykorzystaniu tekstów i w samych obrzędach. Powinno to mieć swoje odbicie w liturgii seminaryjnej, bez wkraczania wszakże w zbyt daleko posunięte eksperymenty. Zakładając wspomnianą dowolność wszystkie dokumenty domagają się, aby poszczególne obrzędy cechowała czytelność symboliki i estetyka. Jeżeli te wymagania dotyczą każdego zgromadzenia liturgicznego, to w pierwszym rzędzie muszą być respektowane w seminarium. Poprawność i czytelność obrzędów z kolei wymagają właściwego przygotowania — używając niewłaściwych określeń — scenariusza, scenografii a nawet choreografii wydarzenia. Ta terminologia może dziwić, ale piękno liturgii wymaga, aby jej uczestnicy, a zwłaszcza bezpośredni wykonawcy wiedzieli, co chcą osiągnąć, w jakich warunkach zewnętrznych i przy użyciu jakich środków. Stąd wynika konieczność przygotowania tekstów (w wypadku ich dowolności) wraz ze świadomością sposobu ich wygłoszenia oraz uprzedniego przemyślenia i w razie potrzeby omówienia postaw ciała i gestów z wyczuciem ich treści znaczeniowej. Oczywiście to wszystko niesie z sobą niebezpieczeństwo stworzenia spektaklu zamiast przeżycia religijnego. Dlatego tak ważna staje się umiejętność zachowania właściwych proporcji w reżyserii i spontaniczności. Aby to osiągnąć, niezbędne jest należyte przygotowanie religijne: duchowe i duszpasterskie. Odnosi się to do przygotowania długofalowego, czyli do tworzenia właściwej atmosfery wokół liturgii w ogóle oraz do przygotowania bezpośredniego przed poszczególnymi wydarzeniami. Dużą pomocą w tej dziedzinie będą służyć wszystkie działania zmierzające do poznania ducha liturgii, historii obrzędów, nowych dokumentów ogólnokościelnych i lokalnych, a wreszcie zaangażowania samych alumnów w przygotowanie uroczystości. W tej dziedzinie Instrukcja jeszcze raz zaleca troskę o zachowanie społecznego i osobowego charakteru liturgii oraz o zachowanie proporcji wydarzenia liturgicznego i nabywania doświadczenia na przyszłość.

Biorąc pod uwagę względy ściśle praktyczne przypomina się znaczenie koordynacji w wykładach poszczególnych przedmiotów. Trudno bowiem wyobrazić sobie problematykę liturgiczną bez uwzględnienia znajomości języka łacińskiego, a w pewnej mierze i greckiego; bez praktycznej i teoretycznej znajomości muzyki, a zwłaszcza śpiewu gregoriańskiego; bez należytej wiedzy z dziedziny teologii pasterskiej, ascetyki, homiletyki, patrologii czy sakramentologii.

Po tych wskazaniach ogólnych Instrukcja omawia również niektóre zagadnienia szczegółowe. Na pierwszym miejscu stawia liturgię Eucharystii.

Artykuły mówiące o Mszy świętej rozpoczynają się jednozdaniowym wprowadzeniem doktrynalnym. W praktyce życia seminaryjnego, szczególnie w ramach przygotowania intelektualnego, temu za-

gadnieniu poświęca się wiele miejsca. Tym razem można całokształt problematyki ograniczyć do spraw liturgii i duchowości. Jest to uzasadnione nie tylko specyfiką naszego spotkania, ale i kontekstem instrukcji, która w tym miejscu odwołuje się do homilii, jako do pomocy we właściwym przeżywaniu Mszy św. Dla określenia tego przeżywania Instrukcja dokładnie przytacza tekst *Rationis Fundamentalis* i stwierdza, że „codzienne sprawowanie Eucharystii ma stanowić centrum całego życia seminaryjnego” (23; RFIS 52).

Na pierwszym planie w tej dziedzinie z całą pewnością należy postawić postulat możliwie najdoskonalej „świadomego, pobożnego i czynnego uczestniczenia we Mszy św.” (SC 48). Wśród środków zmierzających do osiągnięcia tego celu wymienia się przede wszystkim zróżnicowanie zewnętrznej formy Mszy św., oczywiście zawsze w ramach obowiązujących przepisów liturgicznych. Niektóre elementy tego zróżnicowania wspomniano już wcześniej we wskazaniach ogólnych. Jako przykłady można wymienić uczestniczenie w liturgii w katedrze czy w kościołach parafialnych. W samej kaplicy seminaryjnej uwzględnia się możliwości zmian celebry: ojciec duchowny, rektor, wychowawcy i wykładowcy, zaproszeni goście. Oczywiście podkreśla się też znaczenie koncelebry, która akcentuje charakter wspólnotowy liturgii. Zróżnicowanie wynikające z możliwości doboru tekstów, śpiewów i innych elementów przewidzianych we wprowadzeniu ogólnym do mszału rzymskiego, z Komunią świętą pod dwiema postaciami włącznie, jest czymś tak oczywistym, że trudno tu o nim wspominać. Ważne natomiast jest zaangażowanie samych alumnów, którzy mogą przygotować: wprowadzenia, homilie, modlitwy wiernych, procesję z darami ofiarnymi, dziękczynienie.

Ważne jest również korzystanie z możliwości łączenia Mszy św. z niektórymi częściami liturgii godzin oraz z innymi elementami pobożności. Przykładem może być schemat spotkania porannego: śpiew na wejście (ew. hymn laudesów), pozdrowienie i wprowadzenie, psalmodia laudesów, modlitwa dnia, liturgia słowa (po homilii rozmyślanie), modlitwa wiernych (ew. preces), po Komunii św. *Benedictus* i zakończenie.

Uczestniczenie we Mszy św. powinno z natury rzeczy prowadzić do rozwoju szczególnego nabożeństwa wobec Najświętszego Sakramentu. Zaleca to gorąco Instrukcja wskazując na przygotowanie do prywatnego nawiedzenia oraz zalecając przynajmniej w pewne dni adorację wspólnotową. W pewnych okolicznościach może to mieć również związek z Mszą św. Wówczas po Komunii św. następuje wystawienie Najświętszego Sakramentu i różne formy adoracji zakończone wspólnym nabożeństwem.

Wspomniane już połączenie Mszy św. z liturgią godzin uwzględnia jeden ze sposobów uczestniczenia alumnów w oficjalnej modlitwie Kościoła. Instrukcja poświęca temu zagadnieniu osobny pod-

rozdział. Zaleca zwłaszcza wykorzystanie laudesów jako modlitw porannych i nieszporów jako modlitw wieczornych (w niektórych wypadkach również *Completorium*). Wprowadzenie ogólne do liturgii godzin otwiera szerokie możliwości organizowania tego rodzaju nabożeństw. Oto niektóre przykłady: hymn można zastąpić stosowną pieśnią, każdy psalm może poprzedzać specjalne wprowadzenie, po psalmie można odmówić odpowiednią modlitwę, można stosować różne sposoby recytowania psalmów: cały psalm czyta sam lektor, lektor czyta lub śpiewa poszczególne zwrotki psalmu, wszyscy powtarzają antyfonę, psalm recytują lub śpiewają na przemian dwie grupy, może być tekstem specjalnie dobranym i po przeczytaniu skomentowanym z możliwości pozostawienia czasu na rozmyślanie. Przy odpowiednim zaprogramowaniu całości, laudesy lub nieszpory mogą stanowić podstawę nabożeństwa słowa Bożego. W ten sposób można również wykorzystać jutrznię, zwłaszcza w niektóre dni uroczystej przeżywane w seminarium. Biorąc pod uwagę polską tradycję śpiewania nieszporów w niedziele i święta, warto w seminarium pielęgnować również tę formę pobożności. Będzie to miało znaczenie zarówno dla kształtowania duchowości alumnów, jak i dla przygotowania duszpasterskiego na przyszłość.

Szczególną formą nabożeństwa słowa Bożego może stać się liturgia pokutna. Jest to szczególnie zalecane w okresie Wielkiego Postu lub w dniach skupienia czy w czasie rekolekcji. *Ordo poenitentiae* przewiduje również łączenie takiego nabożeństwa z indywidualną spowiedzią.

Na zakończenie szczegółowych wskazań Instrukcja zwraca jeszcze uwagę na specjalne formy liturgii związane z przeżywaniem roku kościelnego, albo ze specyfiką życia seminaryjnego.

W pierwszym wypadku chodzi o dni czy okresy, w których przewiduje się określone nabożeństwa, procesję, poświęcenie przedmiotów. Ponieważ w całej działalności duszpasterskiej Kościoła przywiązuje się do tego duże znaczenie i ponieważ odgrywa to dużą rolę w kształtowaniu religijnych zwyczajów ludowych, alumni powinni w tych wydarzeniach czynnie uczestniczyć, a co jeszcze ważniejsze, należyce je zrozumieć.

W odniesieniu do specyfiki życia seminaryjnego Instrukcja akcentuje sposobność kształtowania duchowości alumnów w związku z wprowadzeniem w posługi i z udzielaniem święceń. W poszczególnych wypadkach chodzi nie tylko o samych kandydatów bezpośrednio zainteresowanych wydarzeniem, lecz o całą wspólnotę seminaryjną. Stwarza to bowiem doskonałą okazję do wzajemnej modlitwy, do właściwego przedstawiania określonych funkcji w Kościele oraz do należytego przeżywania kapłaństwa sakramentalnego i całej drogi prowadzącej do udziału w kapłaństwie Chrystusa.

Instrukcja o wychowaniu liturgicznym w seminarium dając ogólne i szczegółowe wytyczne nie przedstawia gotowych schematów. Również w tym opracowaniu, poza nielicznymi przykładami, nie przedstawiłem takich schematów celebracji liturgicznych. Mam nadzieję, że wymiana doświadczeń czy to w dyskusji, czy też w osobistych kontaktach, wyrówna ten brak.

Gdańsk—Oliwa

KS. WŁADYSŁAW BOMBA CM

Ks. Stanisław Nowak

LITURGIA W DUCHOWEJ FORMACJI ALUMNÓW

Niniejsze przedłożenie jest zwróceniem uwagi na rolę liturgii w formowaniu życia duchowego alumnów. Pozostaje ono w ścisłym związku z wypowiedzią na temat liturgii seminarium duchownego jako całości, jako domu formacyjnego, wspólnoty alumnów i przełożonych, instytucji wychowawczej. Rzeczywiście, seminarium jako dom, rodzina, wspólnota, jest swoistego rodzaju manifestacją Kościoła i jest miejscem, gdzie urzeczywistnia się szczególna chwala Boża oraz dokonuje stałe uświęcanie jego mieszkańców. Od jakości sprawowania liturgii w seminarium zależy duchowy jego klimat. Seminarium ma bowiem swego ducha. Im bardziej w nim dokonuje się tajemnica liturgii, tym bogatszy jest ten duch, który z kolei wpływa na dusze poszczególnych alumnów. Seminarium jako zgromadzenie chrześcijan w imię Chrystusa, spełnia swój pierwszy cel: jest jakimś akordem w pieśni pochwalnej na cześć Stwórcy. Istnieje ono jednak przede wszystkim dla uświęcania przyszłych kapłanów. Stąd uformowanie duchowe alumnów poprzez liturgię staje się problemem centralnym.

Istotny związek życia duchowego z liturgią staje się zrozumiały zwłaszcza w kontekście szerokiej definicji liturgii, którą zawdzięczamy Soberowi Watykańskiemu II. W Konstytucji *Sacrosanctum Concilium* czytamy bowiem: „Liturgię uważa się za wykonywanie kapłańskiego urzędu Jezusa Chrystusa; w niej przez znaki widzialne wyraża się i w sposób właściwy poszczególnym znakom urzeczywistnia uświęcenie człowieka, a Mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa, mianowicie Głowa i jego członki, wykonują całkowity kult publiczny. Dlatego każdy obchód liturgiczny, jako dzieło Chrystusa—Kapłana i Jego Ciała, którym jest Kościół, jest czynnością w najwyższym stopniu świętą, a żadna inna czynność Kościoła nie dorównuje jej skuteczności z tego samego tytułu i w tym samym stopniu” (KL 7).